

HOCA AHMED YESEVÎ VE İSLÂM MEDENİYETİNDEKİ YERİ

KHOJA AKHMED YASAWI AND HIS ROLE IN ISLAMIC CIVILIZATION

AHMET YILDIRIM*

ABSTRACT

Khoja Akhmed Yasawi (d.562/1166) who was titled as Pir-i Turkistan (the sage of Turkistan) is one of the prominent scholars of the Turkic-Islamic civilization that has a significant role among the civilizations. Yasawi's ideas and thought system has been influenced by the spiritual, socio-psychological values of the cultural environment he was raised in, and the unique elements, principles, and teachings that have been determined by the historical context of his time. There are various reasons behind the influential and valued role of Khoja Akhmed Yasawi on the Islamic thought and civilization. This article has been examined the thoughts and ideas of Yasawi along with the aspects that lead him to be effective on the Islamic thought and civilization that he is highly respected.

Keywords: Khoja Akhmed Yasawi, Islamic civilization, Yesevism

ÖZ

Medeniyetler içerisinde önemli yeri olan Türk ve İslam Medeniyetinin önemli şahsiyetlerden biri de Pir-i Türkistan lakabıyla maruf Hoca Ahmed Yesevî (ö.562/1166) dir. Yesevî'nin fikriyatı ve düşünce sistemini yetiştirdiği kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihî şartların belirlediği, kendi özgü ilke, prensip ve öğretileri oluşturmaktadır. Hoca Ahmed Yesevî'nin İslâm düşünce ve medeniyeti içerisinde etkili ve değerli olmasının pek çok sebebi bulunmaktadır. İşte bu makalede de onun fikirleriyle birlikte ve onu İslâm düşünce ve medeniyeti içerisinde etkili ve değerli kılan sebepleri üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Yesevî, İslam Medeniyeti, Yesevilik

* Prof. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

Her medeniyeti fikir ve düşünceleriyle ayakta tutan ve var eden bazı önemli şahsiyetler bulunmaktadır. Aynı durum İslam Medeniyeti için de söz konusudur. Medeniyetler içerisinde önemli yeri olan Türk ve İslam Medeniyetinin önemli şahsiyetlerden biri de Pîr-i Türkistan lakabıyla maruf Hoca Ahmed Yesevî (ö.562/1166) dir. Kazakistan sınırları içinde bulunan Türkistan'ın batısında Çimkent şehrinin biraz doğusunda Sayram kasabasında; Hz. Ali soyundan gelen Şeyh İbrahim'in ve babasının halifelerinden Mûsâ Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'un oğlu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren babasından başlayan dini tedrisatını, farklı hoca ve mekânlarda devam ettirerek tamamlamıştır. Bilhassa hocası ve şeyhi olan Yusuf Hemedanî'nin (ö.535/1140) onun hayatında ayrı yeri ve bir etkisi vardır. Hanefî mezhebine mensuptur. O, hicri 562 miladi 1166 tarihinde Türkistan şehrinde vefat etmiştir. Türkistan şehrinde Timur'un yaptırdığı türbesinde metfundur. Ahmed Yesevî'nin *Dîvân-ı Hikmet* ve *Fakr-nâme* adlı eserleri bulunmaktadır.¹

Hoca Ahmed Yesevî'nin Fikirleri

Ahmed Yesevî'nin hayatı ve eserlerinden fikirlerini; yetiştiği kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihî şartların belirlediğini anlıyoruz. Yesevî fikir ve düşüncesinin oluşum süreci; tarihî, dinî ve siyasi açıdan XI. yüzyıldan önceki Türklerin İslam dairesi çerçevesinde çeşitli fırka ve mezheplerin zuhuruna paralel olarak gelişen ve Abbasîlerden bağımsız bir siyasî oluşum olan Karahanlılar'ın devrine tekabül etmektedir. Karahanlılar devri Yesevî düşüncesinin oluşum dönemini (birinci evre), Altınordu Devletinin kuruluşuna kadar uzayan tarikatların gelişimi devri ise, Yesevî tarikatının ikinci evresi yani Türk tasavvuf cereyanının yaygınlaştığı dönemdir (Kenjetay,2003:223-224).

Ahmed Yesevî'nin fikriyatı ve düşüncesi, insan ve onun psikolojik özellikleri ile manevi olgunlaşması öğretisinin pratik ilkeleri ve ahlakî ideallerini kapsayan bir ilimdir. Bu noktada Yesevî, insanın mahiyetini ruh olarak tanıyıp manevi olgunluk (kâmil insan) öğretisini sunmaktadır (Kenjetay,2003:224-225). Bu ilmi beşerî ve dinî diye iki kategoride değerlendirmek mümkündür. Beşerî tarafı, Yesevî'nin kendi gayreti ve çabasıyla elde ettiği bilgiler ve tecrübeler olarak özetleyebiliriz. Bu noktada Ahmed Yesevî,

1 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı, Ankara 1984, s. 62-65; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî", *DİA*, İst. 1989, II, 159-161; Kemal Eraslan, "Ahmed Yesevî'nin Hayatı", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim 1989, s. 37; Kemal Eraslan, "Ahmed-i Yesevî", *Yesevilik Bilgisi*, Ahmed Yesevî Vakfı yay., Ankara 1998, s. 78-96.

yaşadığı toplumun birikiminden ve tarihî tecrübelerden azamî ölçüde yararlanmış, hatta bazı bilgi ve tasarruflarına bunlar kaynaklık etmiştir. Toplumun tecrübe ve kültüründen istifade etme hususunda, dinen yasaklanmayan şeyleri almış, eğer dinen yasaklanan bir şey ise onu yasaklanma unsurlardan arındırarak ya da onlara yeni bir çehre veya muhteva kazandırmak suretiyle topluma ve insanlığa kazandırmayı tercih etmiştir.

Mensup olduğu toplumun tarihî ve kültürel birikimlerini alma konusundaki titizliği üzerinde ayrıca durmak gerekir. Zira bu nokta onun toplum nazarındaki meşruiyeti ve kabul görmesinde en büyük rol oynayan etkenlerin başında gelir. Ahmed Yesevî, Allah'ın varlığı ve birliğine, İslâm dininin özüne ters düşmeyen eski Türk millî geleneklerini dışlamamış, onları müsamaha ile karşılamış, onların dinle yoğrulmuş kültürüne renk katacak şekilde mânâ ve değer kazanmasını temin etmiştir. İşte Türk-İslam medeniyet ve kültürünün oluşumu bu yolla başlamıştır. Onun bu metodu, Türklerin büyük bir zorluk çekmeden Müslüman olmalarını temin ettiği gibi, kimliklerini kaybetmemelerini de sağlamıştır. Burada Ahmed Yesevî'nin kendi ilmini geniş alana yaymasında ve İslâm'ı tanıtmada, düşünce ve çalışmasını "davranış hürriyeti" prensibi üzerine oturttuğunu söyleyebiliriz. Bu manada Ahmed Yesevî'nin Türk-İslâm Dünyasına en büyük hizmeti eski Türk töre, yasa ve ahlâk değerleriyle, İslâmî ahlâk esaslarını yakınlılaştırıp, bağdaştırması olmuştur(Kenjetay,1999:121). Onun hakkında "Orta Asya Sofiliğinin temeli, Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik tarafından o kadar güçlü bir şekilde atılmıştı ki, sonraki sûfi cereyanlar, mutlaka kendisini bu temele oturtmak zorunda olduğunu görmüşlerdir" (Ocak,1996:40) şeklinde değerlendirme Yesevî fikriyat ve düşünce sisteminin önemini ve farkını göstermektedir.

Yesevî'nin siyasî ve içtimaî düşüncelerinin özünde ahlâkî değerler vardır. Zaten Yesevî düşüncesi, Eski Türk düşünce sistemindeki üçlü evren anlayışı ve nizamıyla uyum içinde gelişen tasavvufî ve ahlâkî felsefedir. Daha açık şekilde belirtecek olursak Yesevî fikir ve düşüncesinin özü ahlâkî hürriyettir. Ahlakî hürriyete kavuşmak, "Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek" ve "Ölmeden önce ölmek" ilkeleriyle elde edilir. O, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirmiştir. Onun kâmil insan öğretisinin bilgesel ilkesi; *hikmet, sohbet ve ahlâk* üçlü esasına dayanmaktadır. İdesi de aşk ile mana kazanan varlığın birliğine ulaşmaktır. Bu üç esas insanı nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtarmakta ve ahlâkî olgunluğa kavuşturmaktadır (Kenjetay,2003:223-224). Ona göre herhangi bir siyasî ve içtimaî hizmet; ahlâkî prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa, eşitliğe

vs. dayanmalıdır. Bu herkes için böyle olmalıdır. Böylece ‘şekilde millî, özde ve ideolojide İslâmî kimliği ve düşüncesi ile ortaya çıkan Ahmed Yesevî, o günün tarihi ve coğrafyası içinde kime efendi, kime kul olacağını bilmeyen şaşkın ve muzdarip halk kitlesinin yol göstericisi ve önderi olma özelliğini kazanmıştır.’(Gündüz,1998:190).

Halkın yol göstericisi ve önderi olma özelliğini kazanan Ahmed Yesevî, aynı zamanda bir ruh terbiyecisi ve eğiticisidir. Ona göre her türlü ahlâkî kötülüğü temsil eden nefis, insanı Hak yolundan alıkoyduğundan, onu terbiye etmek, ahlâkî kötülüklerden arıtmak, iradeyi geliştirip, nefsin kontrolünü sağlamak gerekir. Bu yönüyle Yesevî, topluma insanı kazandırmak için çabalayan eğitim mücadelesi veren mürşittir. Böylece onun Türk kültürüne kattığı en önemli düşünce ve ilke, doğu medeniyetinin ilk ve tek prensibi olarak gösterilen ‘insan merkezli değişimi’ sunması ve insanları İslâm ruhundan nasiplenmeye vesile olmasıdır. Yeri gelmişken kısaca temel ahlâkî değerler açısından Doğu ve Batı medeniyetinin esas farklarını göstermekte fayda vardır: Batı medeniyetinde değerlere uygun şekilde ortam değiştirilir. Doğu medeniyetinde ise, en önemli değer sayılan insanı değiştirip, geliştirmeye çalışılır. Ortamı veya toplumu değiştirmede Batı, tabiatı da insanı da araç olarak kullanırken, Doğu’da, çevre ile uyumluluğu koruyarak, insanî özellikleri ve kabiliyeti geliştirerek, insanın kendisi de olgunlaşıyor. Başka bir ifadeyle, Doğu medeniyetinde ‘insan, Allah’ın yerdeki halifesidir’, dolayısıyla, insan Hakk’ın yerdeki temsilcisi olarak, yaşadığı ortama, Hakk’a bağlı kalarak şekil vermesi gerekir(Kenjetay,2003:122).

Meseleye toplumsal bütünlük açısından baktığımızda Ahmed Yesevî’nin üzerinde durduğu en önemli husus birlik (vahdet) düşüncesidir. Bu hususta “Yesevî’nin varlığın birliği ve zikir teorisi” olduğu belirtilmiştir ki, bu teori Eski Türk Düşünce Sistemi ile Türk tasavvufu arasındaki “*doğal sohbet*” sonucu oluşan hikmet türüdür. Bu teoriye göre İslam Düşünce tarihinde vahdet-i vücûd anlayışı İbn Arabî’den önce Yesevî öğretisiyle birlikte oluşmuştur (Kenjetay, 2003:224). Onun için esas kanun, içtimaî dayanışmadır. Kanunu, düzeni bozmak, toplumsal birlik ve düzenliliğin kopmasına götürür. Ortak bilincin oluşmadığı toplumlar, sosyolojik anlamda bir sosyo-kültürel yapı göstermez, onun için Yesevî’nin esas davası tevhid-i ilâhîdir, birliktir. O, insan faktörüne, bilhassa topluma yön veren ve onu yöneten insanlara çok büyük önem verir. Âlimler, ilimlerine uymaz, hâkimler hakka ve adalete göre karar vermezlerse, toplum çöker, devlet gider. O, bu husustan sürekli şikâyetçidir. Birlik üzerinde durup “*Ben, sen diyen kimselerden*

geçtim işte” (Ahmed Yesevî,2009:63) diyerek ayrılık gayrılık gütmeyi yermiştir. Hikmetlerinde birliğin (vahdetin) önemini vurgulamıştır. “*O makamın tevhid adlı ağacı var.*” (Ahmed Yesevî,2009:285) Tevhit ağacının meyvesinden tadanların huzur bulacağını söylemiş,² devamlı toplumsal ahlâkın esası olan birliğe çağırmıştır(Kenjetay,122). Bütün bunlar onun tevhide verdiği değeri gösterir.

Dinin Ahmed Yesevî'nin hayatını ve düşüncelerini belirleyen yegâne umde olduğu söylenebilir. Dini inanç ve değerlere sahip olmak insanları birbirine yaklaştırır, ferdi ve toplumsal düzenin oluşmasına yardımcı olur. Bu bağlamda her şeyden önce Ahmed Yesevî, bir din ve ahlâk öğreticisidir. Yalnızca Türkler'e has kültürel bir gelenek olan ve halkın zarûrât-ı dîniyye'sini öğrenmesi gayesiyle kaleme alınan ve genelde *Cibrîl Hadîsi* diye meşhur olan hadis-i şerifin şerhi mahiyetindeki ilmihalcilik geleneğinin başlatıcı ve ilk temsilcilerinden biri olan Ahmed-i Yesevî, *Fakr-name* ve *Cevâhirü'l-ibrâr*'da serdedilen görüşleriyle gerçek bir halk ahlakçısı ve eğitimcisidir. Türkler arasında pek yaygın olan *Şerâitü'l-ıman* isimli elif-ba, namaz duaları, iman ve İslâm'ın şartlarını en basit bir dille ve herkesin anlayacağı bir Türkçe ile anlatan ilmihalde: “Kimin silsilesindensin?” sorusuna “Hoca Ahmed-i Yesevî silsilesindenim” şeklinde cevap verilmesinin istenmesi Yesevî'nin bu yönünün ne kadar yaygın olduğunun açık delilidir (Köprülü,1999:191-192).

Ahmet Yesevî yeni bir din getirmiş değildir. Temel kaynakları olan Kur'an ve hadisten öğrendiği İslâm'ı anlatmıştır. Tabî ki bu dîni, tasavvuf anlayışı içinde tanıtmıştır. Bu da yeni bir şey değildir. Ama Ahmet Yesevî'nin üslûbu ve tarzı kendine özgü olmuştur denebilir. Mesela İslâm tarikatlerinin birçoğunda çeşitli ölçülerde mûsikîden istifade edilmiştir. Yesevî tarikatı da Al-lâh'a varma yolunda heyecan duyanların bu heyecânını, sazlarla birlikte söylenen şiirlerle, mûsikî ile, hattâ dîni rakslarla ifâde yolunu açtı. Bu durum, öteden beri duygu ve düşüncelerini aynı güzel sanatlarla ifadeye alışmış bir milletin ruhunda İslâm imanına büyük yakınlık hasıl etti. Aynı tarikat, genellikle dini yeni kabul edenlerde görülen taassuba yönelişleri de geniş ölçüde önledi ve yumuşattı. Böylelikle Yesevîlik, esasta Sünnî bir tarikat olsa bile, eski şaman dîni âdet, inanış ve kalıntılarını kısmen içinde barındırdı. Ayrıca

2 O ağacın meyvesinden tadan kullar,
Dünyasını âhirete satan kullar,
Kabir içinde huzur içinde yatan kullar
Seherlerde göz yaşını umman eyler.

kadınla erkeğin gündelik hayatta bir arada bulunabilme geleneğini devam ettirdi(Demirci,2002:489-497).

Bir mürşit ve ahlâkçı hüviyetiyle şeriat ahkâmını, tasavvuf esaslarını, tarikatin âdâb ve erkânını öğretmeye çalışmış, yaşadığı bölgenin çoğunluğunu oluşturan Türkler'e İslâmiyet'i sevdirmek ve yerleştirmek gayesiyle kendi toplumunun anlayabileceği seviyeye inerek, toplumdaki düzensizlikleri ve gayr-ı ahlâkî davranışları kaldırmak ve adaleti yerleştirmek için çaba sarf etmiştir(Kenjetay,1999:121). Bu itibarla mülkün esas sahibinin Allah olduğunu belirterek, O'nun karşısında hükümlanlık ve sultanlık taslayanlara, haksız yere insanların mallarını gasp edip yağmalayanlara "ölüm" gerçeğini hatırlatmaktadır. Yesevî düşüncesinde Allah'la insan arasındaki ilişkisinin en güçlü bağlarından birisi ölümdür. Daha geniş anlamda ölmeden önce ölmenin, Allah'a kavuşmanın şartı olduğunu bildiren Ahmed Yesevî, "ölümünden kaçan, ölümsüzlük ve kurtuluş yolu" arayan toplumuna; İslâmî huzuru, insanî gayeyi sunmuş, tanıtmış ve ölüm tehlikesinden kurtarmak yolunda "Allah'a iman" esasını öğretmiştir. Nitekim Dede Korkut mitolojisi içerisinde işlenen ölüm teması budur. Yesevî ölümden önce dünya hayatının önemine vurgu yaparak ilâhî aşk, ihlâs ve samimiyet, insan sevgisi, hoşgörü, kadın erkek beraberliği, çalışma iş ve emeği yüceltme, ilim ve bilgi öğrenme ve yaşama çağırıştır. Divân-ı Hikmet'te insan, vicdan, düşünce ve davranış hürriyeti, sosyal adalet, eşitlik gibi konular ele alınmıştır(Kenjetay,1999:121).

Yetiştirdiği kültür dünyasının manevî, sosyo-psikolojik değerler ile tarihî şartların belirlediği, kendi özgü ilke, prensip ve öğretileri olan, pek çok farklılıkları ve yenilikleri de bünyesinde barındıran Yesevî'nin fikriyatı ve düşünce sistemi, özet olarak bu minval üzeredir.

Ahmed Yesevî de beşeri bilgi kaynakları yanında eserlerine kaynak olarak Kur'an(Çalışkan,2010) ve hadisi(Aşık,1996:375-399) esas almış, bundan dolayı eserlerin muhtevalarında her fırsata âyet ve hadislerin özünü dile getirmeye çalışmıştır. Onun düşünce sistemi incelendiğinde temel kaynaklarının Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayandığı görülür.

Bunu kendisi şöyle ifade etmektedir: (Ahmed Yesevî,2009:427)

Benim hikmetlerim hadis hazinesidir

Kişi pay götürmese, bil habistir.

Benim hikmetlerim Sübhan'ın fermanı

Okuyup bilsen, hepsi Kurân'ın anlamı

Sonuç olarak Yesevî Kur'ân'ı ve hadisi iyi özümseyen ve içselleştiren bir şahsiyettir. Hayatının her safhasında Kur'ân ve hadis vardır ve onların ilkelere çerçevesinde hareket etmiştir, diyebiliriz.

Hoca Ahmed Yesevî ve İslam Medeniyetindeki Yeri

Hoca Ahmed Yesevî, fikirleri, düşüncesi ve yaşantısıyla kabul gören öyle bir anlayış geliştirdi ki, bu anlayış, kendisinden sonra bir tasavvuf geleneği ve tarikatı haline aldı. Bu tarikata Yesevîlik dendi. Bu tarikat Türkler arasında tesis edilmiş ilk tarikat olarak kabul gördü, etkisini uzun müddet onlar üzerinde hissettirerek İslam Medeniyeti içerisinde yerini aldı(Gündüz,1998:189-196).

Yesevîlik başlangıçta Seyhun havâlisinde, daha sonra bütün Türkistan'da hızlı şekilde yayıldı. Zamanla Seyhun'un ötesindeki bozkırlarda da yerleşme imkânı buldu. Bu hususta Rus Doğubilimci Bartold (ö.1869/1930) şöyle demektedir: "Türkistan'ın evliyası, Pîri Ahmed Yesevî, XII. asırda yaşamış bir mutasavvıf olup, onun hikmetleri Orta Asya Türkleri arasında geniş alanda yayıldı, Ahmed Yesevî ve onun halifeleri hakkındaki bilgiler, onun Orta Asya bozkır göçebelerine İslam'ı yaymadaki yerinin büyük olduğunu gösteriyor. Yerlilere nazaran göçebeler üzerinde çok etkili oldu"(Kenjetay,1999:124). Moğol istilasından sonra Horasan, İran ve Azerbaycan Türkleri arasında rağbet gördü. 13. yüzyılda Yesevî dervişleri vasıtasıyla Anadolu'ya geçti. Geniş bir intişar sahası temin eden Yesevîlik sülûk silsilesi itibariyle Nakşibendiye ve Bektaşîyye tariklerini doğurduğu, bunların da Hurufîlik, Kalenderîlik, Abdallık, Haydarîlik gibi tarikatların doğmasına amil olduğu zikredilir (Doğrul,2008:161). Bu görüşün aksine "Nakşî ve Bektaşî tarikatlarının, Yesevî tarikatından doğduğunu ileri sürmek, anlaşılması zor bir tezdîr" denilerek İrene Melikof'un şu görüşleri desteklenmiştir: "Yesevîlik ve Nakşibendîlik birbirine benzemiyor. Nakşibendîlik Sünnîlikten ayrılmıyor... Yesevîlik ise Orta Asya'da ve Türkiye'de XIV. asırda Bektaşîliğe karıştı. Silsileleri bakımından Nakşibendîlik Ebû Bekr'e dayanırsa, Yesevîlik Hz-Ali'ye bağlanıyor. Nakşibendîliğin zikri, zikr-i hafî'dir, yani sessiz zikrdir. Yesevîliğin zikri ise, zikr-i erre (testere zikri), yani zikr-i cebriyye (yüksek sesli zikir) 'dir (Kenjetay,1999:124).

Hoca Ahmed Yesevî'nin İslam Medeniyetindeki yeri ve tesirleri hususuna gelecek olursak; 751 yılında Talas savaşından sonra bu coğrafyaya İslamiyet'in hızla yayılmasıyla pek çok yer ve halk Müslüman olmuştu. Bu zamandan Hoca Ahmed Yesevî'nin yaşadığı döneme kadar neredeyse dört asra yaklaşan bir süre geçmesine rağmen, kâmil manada bir İslam

anlayışının bu coğrafyaya tamamen yayıldığını ve yerleştiğini iddia etmek mümkün değildir. Aksine İslamî düşünce ve fikirler canlı bir biçimde tartışılıyor, Müslüman, Şaman, Mecusi, Budist inanca sahip topluluklar aynı şehirlerde, geniş bozkırlarda yan yana yaşamaya devam ediyor, bir yandan da İslam dini sofiler, âlimler, tüccarlar tarafından Türkistan’da anlatılıyor ve taraftar topluyordu. Hatta insanlar bir yandan İslam’la tanışırken, diğer yandan İslam öncesi inançların etkisi devam etmekteydi. Bununla birlikte dinle alakası olmayan yorumlar İslamiyet adı altında çoğu göçebe ve tarım hayvancılıkla uğraşan yeni Müslüman halka veriliyordu. İşte tam bu noktada Hoca Ahmed Yesevî hurafelerden uzak, Kur’an ve sünnete dayalı bir İslam anlayışının oluşmasına ve yerleşmesine öncülük ettiği ve bunda büyük bir etkisinin olduğu neredeyse herkes tarafından zikredilen bir husustur. O, bu misyonu toplumun ihtiyacını görerek üstlenmiştir. Onun insanların dindarlaşması ve Müslümanlaşması adına yaptıkları, yeni bir çığır açma niteliğinde görülmüştür. Ayrıca dini ilimlerdeki derin bilgisi ve yüksek bir ahlak anlayışıyla o, zamanın çoğu göçebe halkına İslam’ı onların anlayacağı bir şekilde aktarmış olması nihayetinde onu, bölgenin en çok tanınan ve bilenen şahsiyeti haline getirmiştir. ABD’li Türkolog Andras Bodrogligeti’nin şu cümlesi onun İslam Medeniyetindeki yeri ve fonksiyonunu güzel bir şekilde ifade eder: “Yesevî’nin mücadelesinin Müslümanlar arasında yüksek bir yeri vardır. Hz.Muhammed’in çöl Arapları için yaptıklarını, Yesevî, bozkır Türkleri için yapmıştır.”(Bodrogligeti,1992:5) Orta Asya’da aynı anlayışı ifade eden “Medine’de Muhammed Türkistan’da Hoca Ahmed” deyimini yaygındır(-Kenjetay,1999:116-117). Bunun bir tezahürünü bundan beş asır önce Mahmûd Hazînî’nin devrin Osmanlı padişahı III. Murad’a ithaf ettiği *Cevâhiru’l-Ebrâr min Emvâci’l-bihâr* adlı eserinde Hoca Ahmed Yesevî’yi “Ahmed-i Sânidir Ol Sultan-ı Türk” şeklinde tanıtmada da görmek mümkündür (Hazînî,1995:56).

Ahmed Yesevî’nin tesiri ve etkilerini onun hususiyetlerinde aramak gerekir. Onun en önemli hususiyetlerinden birisi, ‘insan-ı kâmil’ mertebesine erişmek için gösterdiği çabadır. Bu çaba ise eğitimidir. Eğitiminin temellerini, içinde yaşadığı toplumun kültüründen alan Ahmed Yesevî, Türk töresini, Türk dilini sahip olduğu tasavvuf düşüncesi ile birleştirmiş, bezemiş ve Türk tasavvufunun temeline ilk taşları koymuştur. Bu yüzden Ahmet Yesevî, tasavvufun hem ilk dönemine, hem de ikinci dönemine girebilen bir kavşak noktasında yer almaktadır (Kenjetay,1999:127).

Bu hususta Fuat Köprülü; “Ahmed Yesevî'nin Türk tarihindeki ehemmiyeti, birkaç cilt tasavvufî manzumeler yazmış olmasında değil, İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmaya başladığı asırlarda, onlar arasında ilk defa bir tasavvuf mesleği vücuda getirerek ruhlar üzerinde asırlarca hüküm sürmüş olmasındadır. Yesevî'den önce Türkler arasında tasavvuf yoluna girmiş kimseler yok değildi; lakin onlar, ya büyük İslam merkezlerinde Acem kültürünün tesiri ile acemleşmişler, yahut, yeni dinin umumîleşmesi için büyük Türk kitleleri arasına girerek orada unutulup gitmişlerdi; içlerinden hiçbiri, kendilerinden sonra da yaşayıp, devam edebilecek kuvvetli bir şey tesirine muvaffak olmamıştı” (Köprülü,1984:212) demektedir.

Ahmed Yesevî'nin İslâm düşünce ve medeniyeti içerisinde etkili ve değerli olmasının sebepleriyle ilgili olarak şunlar ifade edilmiştir:

“Sebeplerden birincisi Ahmed Yesevî'nin İslamiyeti hakikaten benimsemiş olması, Allah sevgisi, Peygamber sevgisi, şeriata esaslarına bağlılık, her türlü riyadan gösterişten uzak, temiz, sade bir hayat yaşaması, bu İslam inancını halka yayması, benimsetmesi, sevdirmesi, onların manen terbiye olmasında yaptığı hizmetler.

İkinci olarak; düşünce hayatında tasavvufu ve kendi tarikatının esaslarını kurması önemli. Bu tarikatın esasları da şeriata dayalı. `Şeriata yani Kur`an ve sünnete dayalı olmayan tarikat batıldır, sapabilir` diyor. `Benim sözlerim Kur`an ve sünnetin söylediklerinin dışında bir şey değil. Ben bir nevi Kur`anı Kerim`in ortaya koyduğu ilahî sistemi ve Peygamber Efendimizin hayatını, ahlakını, anlayışını halka duyurmak, öğretmek, benimsetmekten başka bir şey yapmıyorum` diyor. Aynı inancı Mevlana`da da görüyoruz. Yesevî, `bunun için de tarikat şeriata dayalı olması lazım` diyor. Çünkü İslam âleminde şeriata dayalı olmayan tarikatlar da var. Onların İslamiyet`le hiçbir alakası yok, İslamiyet`in dışına çıkmışlar.

Üçüncüsü, beşerî, yani insani prensipleri benimsemesi. Ahlaktır, dürüstlüktür, riyadan uzaklaşmadır, maddi menfaat peşinde koşmamadır, insan sevgisi, herkese iyilikle yaklaşmaktır, kimseyi incitmemektir, kâfir dahi olsa. Gönül kırmamaktır, vefalı olmak, saygılı olmaktır. Bunlar sadece bir dinin mensupları için değil, bütün insanlık için evrensel değerlerdir. Yesevî bunları ifade etmiş değerli ve etkili olmuş.”³

Hoca Ahmed Yesevî'nin asla unutulmaması gereken bir başka önemli özelliği de Türk dilinin gelişmesindeki tarihî rolüdür. O, zamanında Arapça

3 Kemal Eraslan, Anadolu Ajansı'na verdiği roportaj bkz. <http://www.haber34.com/hoca-ahmed-yesevînin-300-hikmeti--19999-haberi.html> (27 Şubat 2011)

ile Farsçanın ilim ve edebiyat dili olmasına ve kendisinin de bu dilleri çok iyi bilmesine rağmen, Yesî'deki irşad faaliyetlerinde Türkçe kullanmayı özellikle tercih etmiştir. Çünkü onun üstlendiği tarihi misyon, İslâm'ı henüz tanımayan veya yeterince ruhuna sindirememiş olan Türkler'i İslâm'la kucaklaştırmaktı. Kaldı ki, onun hitap ettiği Türk toplumları Arapça ve Farsçayı bilmiyorlardı. Onun için Yesevî, hitap ettiği toplumun kolaylıkla anlayabileceği sâde halk Türkçesini kullanmış, insanlara onunla konuşmuş ve "hikmet"lerini o dille söylemiştir. Yesevî'nin bu derece sevilip sayılmasının ve asırlarca hayırla anılmasının en önemli sebeplerinden biri de, herkesin kolayca anlayıp, severek okuduğu sâde bir Türkçe kullanmış olmasıdır. O'nun açmış olduğu bu çığır, kendisinden sonra da devam ettirilmiş ve böylece Türkçe'nin de bir edebiyat dili olduğu ispatlanmıştır (Türer,1996:226). Dilin varlığını koruması o dili konuşan kavim/kavimlerin tarihi süreçte varlığını koruması anlamına gelir. Dolayısıyla Yesevî, bu anlamda içerisinde bulunduğu Türk Milletinin varoluşuna en büyük sosyal katkıyı yapanlardan biri olmuştur, diyebiliriz.

Hoca Ahmet Yesevî'nin İslam kültür ve medeniyetinde, Türk din ve tasavvuf tarihinde önemli bir yeri vardır. Şu da bir gerçek ki, ona gelinceye kadar Orta Asya Türklük âlemi, bir süreden beri tasavvuf fikirlerine alışmıştı. Mutasavvıfların menkıbe ve kerâmetleri şehirlerde ve göçebe Türk boyları arasında az çok yayılmıştı. Yeni dervişler ilâhîler ve dînî şiirler okuyup, Allah rızâsı için halka iyilikte bulunarak, onlara cennet ve mutluluk yollarını gösteriyorlardı. Orta Asya halkları bu tür dervişleri, eskiden beri bir kutsallık verdikleri ozanlara benzeterek harâretle kabûl ettiler ve onların dediklerine inandılar. Böylece eski ozanların yerini Ata veyâ Baba denen bir takım dervişler aldı. Hz. Peygamber'in ashâbından biri olarak gösterilen Arslan Baba ile Korkut Ata ve Çoban Ata bunlardan kalan bir kaç hâtıra isimdir. Ahmet Yesevî ortaya çıktığı zaman, göçebe Türk boyları arasında, Sir Derya kenarlarında ve bozkırlarda, halka anladıkları bir dille, yâni basit halk Türkçesi ile hitap ederek İslâm inanç ve geleneklerini yaymağa çalışan bâzı dervişlerin bulunduğu bir gerçektir. Ahmet Yesevî'nin, kendinden önce gelen dervişlerden daha üstün bir şahsiyet olduğunu kabul etmemek mümkün değildir. Ancak, eğer kendisinden evvel gelen nesiller zemin hazırlamamış olsalardı, onun başarısı bu kadar büyük olmazdı (Demirci,1996).

Ahmed Yesevî ile onun yolunu takip eden ve Alp Erenler, Horasan Erenleri, Gâziyân-ı Rum, Abdalân-ı Rum isimleriyle bilinen gazi dervişler Anadolu, Batı Trakya ve Balkanlar'ın Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük

rol oynamıştır. Kültür tarihimizde Kolonizatör Türk Dervişleri de denilen şahsiyetler, Ahmed Yesevî'nin fikirlerinden hareketle, kültürümüzün temel unsurlarını İslâm dininin esaslarıyla kuşatmışlardır. Fetihlerden önce söz konusu topraklarda kurdukları ve aynı zamanda ordunun birer karakolu durumunda olan tekkeler yoluyla, müslüman olmayan unsurları İslâm diniyle tanıştırmışlardır. Bu şekilde fetihlerin de hazırlayıcısı olarak, başta Anadolu olmak üzere, daha geniş anlamda Batı Trakya ve Balkanlar'ın Türk idaresi ve hâkimiyeti altına girmesiyle İslâmlaşmasını sağlamışlardır.⁴

Ahmed Yesevî, öncelikle yaşadığı bölgede, daha sonra Türkistan coğrafyasında ve İslam dünyasında mânevi rehberlik yapan bir şahsiyet olmuştur. Haklı bir yer edinmiştir. Yine bugün Orta Asya'da Ahmed Yesevî adı, adeta İslâmla özdeşleşmiş temel öğelerden biri durumundadır. O çoktandır, burada tarihî hüviyetinden farklılaşmış, efsaneleşmiş bir şahsiyet olarak, Altaylar'dan Volga boylarına kadar, Pîr-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hoca Ahmed Yesevî, Ata Yesevî olmuştur(Ocak,1998:311-318). Orta Asya Türk dünyasının en büyük ismi olarak kabul edilir(Eraslan,1989:161). Balkanlar Kafkasya ve Anadolu Türkleri arasında da şöhreti yaygındır. Onun gibi geniş bir alanda ve asırlarca tesirini devam ettirebilmiş bir başka şahsiyet gösterilebilmek zordur.

4 Ahmet Turan Yüksel, "Ahmet Yesevî: Hayatı, Eserleri, Fikir ve Tesirleri," Türkler Ansiklopedisi, V, [s.545-551].Anadolu'nun Türkleşmesindeki yeri konusunda bkz. Müjgan Cunbur, "Ahmed Yesevî'nin Ahi ve Gazileriyle Anadolu'nun Türkleşmesindeki Yeri", Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri, Kayseri, 1993, s. 63-68

Kaynakça

- AHMED YESEVÎ (2009). *Divân-ı Hikmet*, (Haz. Hayati Bice), Ankara: Diyanet Vakfı.
- ANDRAS J. E. Bodrogligeti (1992). "Ahmad Yasavî's concept of 'Defdar-ı Sani'" *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu*, Bildirileri, 26-27 Eylül, 1991. Ankara, s. 1-11.
- AŞIK, Nevzat (1996). "Yesevî'nin Hikmetlerine Kaynaklık Eden Hadislerin Değerlendirilmesi ve Sünnet Kültürünün Hikmetlere Tesir", *Ahmed-i Yesevî*, (Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), Seha Neşriyat, İstanbul, s. 375-399.
- ÇALIŞKAN, İsmail (2010). "Ahmed Yesevî Düşüncesinde Kur'an'ın Yeri", *Uluslar arası Beket Ata Sempozyumu*, 15-18 Eylül 2010 Atrav/Kazakistan, s. 1-7.
- ERASLAN, Kemal(1998) "Ahmed-i Yesevî", *Yesevîlik Bilgisi*, Ankara: Ahmed Yesevî Vakfı Yay,78-96.
- ERASLAN, Kemal (1989). "Ahmed Yesevî'nin Hayatı", *Türk Edebiyatı Dergisi*, Ekim, s. 37.
- ERASLAN, Kemal (1989). "Ahmed Yesevî", *DİA*, İst., II, 159-161;
- GÜNDÜZ, İrfan (1998). "Ahmed Yesevî'nin Tarikat ve İrşad Anlayışı", *Yesevîlik Bilgisi*, (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ahmed Yesevî Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. 186-196.
- HAZİNİ (1995). *Cevâhiru'l-Ebrâr min Emvâci'l-bihâr (Yesevî Menakıbnâmesi)*, (Neşr. Cihan Okuyucu), Kayseri Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü Yayınları
- KENJETAY, Dosay (1999). "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Aralık, yıl: 1, sayı: 2, s. 105-129.
- KENJETAY, Dosay (2003). *Hoca Ahmet Yesevî'nin Ahlâk Felsefesi*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yay.
- KENJETAY, Dosay (2003). *Hoca Ahmet Yesevî'nin Düşünce Sistemi*, Ankara: Hoca Ahmet Yesevî Ocağı Yay.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1997). "Ahmed Yesevî", *İA*, Eskişehir Anadolu Üniveristesi Güzel Sanatlar Fakültesi, I; 210-215.
- KÖPRÜLÜ, Fuad(1984). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yay., 5. Baskı.
- KURNAZ, Cemal- Tatçı, Mustafa,(1998). "Ahmed-i Yesevî Bibliyografyası", *Yesevîlik Bilgisi*, (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara: Ahmed Yesevî Vakfı yay.,s. 480-508.
- OCAK ,Ahmet Yaşar (1998). "Türk Dünyasında Ahmed Yesevî ve Yesevîlik Kültürünün Yayılışı: Bir Sufî Kültürün Yeniden Güncelleşmesi", *Yesevîlik Bilgisi*, (Haz. Mustafa İsen, Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), Ankara: Ahmed Yesevî Vakfı Yayınları, s. 311-318.
- OCAK ,Ahmet Yaşar (1996). *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul:Timaş Yayınları.
- ŞEKER, Fatih (2010). *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru*, Ankara: Diyanet Vakfı yay.
- TÜRER, Osman(1996). "Hoca Ahmed-i Yesevî'nin Türk-İslâm Tarihindeki Yeri ve Tasavvufî Şahsiyeti", *Ahmed-i Yesevî*, Haz. Mehmed Şeker, Necdet Yılmaz), İstanbul, Seha Neşriyat, s. 223-225.
- YILDIRIM, Ahmet (2012). *Hoca Ahmed Yesevî'nin Hadis Kültürü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.